

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Ks. mgr Jarosław Kupryjaniuk. *Eklezjologia w nauczaniu św. Justyna (Popovicia)*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem JE Metropolity prof. zw. dr. hab. Sawy (Hrycuniaka). Chrześcijańska Akademia Teologiczna. Wydział Teologiczny. Warszawa 2018 ss. 240 (Komputeropis).

Refleksja nad tajemnicą Kościoła stanowi istotny element chrześcijańskiej doktryny. Począwszy od czasów apostoelskich i okresu patrystycznego świadomość bycia Kościołem czyli Ciałem Chrystusa była i jest dla chrześcijan podstawą tożsamości i trwałym odniesieniem do Zbawiciela, bowiem poprzez Jego Wcielenie, ukrzyżowanie i zmartwychwstanie wszyscy zostali pojednani w „jednym Ciele”. Tajemnica Kościoła jest w swej istocie nieprzeniknionym zamysłem Boga, ukierunkowanym na zbawienie ludzkości i świata. Zarówno na chrześcijańskim Wschodzie, jak i na Zachodzie Pawłowy obraz Kościoła jako Ciała Chrystusa był w centrum eklezjologicznych rozważań. Wynikało to z głębokiego przeświadczenia kolejnych pokoleń chrześcijan o centralnej roli Chrystusa w odniesieniu do misterium Kościoła. To Chrystus jest osobowym centrum tajemnicy Kościoła. Jednocząc w sobie wierzących, staje się bezpośrednią przyczyną zaistnienia „wspólnoty świętych” (gr. *koinonia ton hagion*, łac. *communio sanctorum*). Fakt bycia Ciałem Chrystusa zmartwychwstałego, w którym działa Duch Święty, decyduje, że Kościół jest wspólnotą wierzących oraz początkiem „nowego stworzenia” (gr. *kaine ktisis*). Chrześcijanie, uczestnicząc w życiu Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób, tworzą braterską wspólnotę, której siłą jednoczącą jest miłość. W wymiarze wertykalnym jest ona wspólnotą z Bogiem Ojcem, a w wymiarze horyzontalnym – zjednoczeniem się chrześcijan pomiędzy sobą. Aby Kościół był wspólnotą, te dwa wymiary miłości muszą być zintegrowane. Dzieło jednoczenia dokonuje się dzięki Duchowi Świętemu. Świadectwa Nowego Testamentu jednoznacznie wskazują, że Kościół jest równocześnie i nierozdzielnie Ciałem Chrystusa i świątynią Ducha Świętego, czyli szczególnym miejscem Jego obecności. Zmartwychwstały Pan jest centrum jedności Kościoła a Duch Święty stanowi moc ustanawiającą i urzeczywistniającą tę jedność.

W XX wieku kryzys wiary wynikający z narastających problemów cywilizacyjnych, zwłaszcza powodowany przez ateistyczny humanizm, indywidualizm i racjonalizm, pobudził wielu teologów chrześcijańskich do namysłu nad misterium Kościoła oraz jego rolą na drodze zbawienia. Cechą charakterystyczną opracowań eklezjologicznych teologów prawosławnych jest podstawa biblijno-patrystyczna. W ich ujęciu problematyka eklezjologiczna jest

nirozzerwalnie związana z dogmatem trynitarnym, chrystologicznym, pneumatologicznym, soteriologią, antropologią i eschatologią. Jednym z najwybitniejszych teologów prawosławnych, żyjących w XX wieku, był św. Justyn (Popovic). Niestety osoba tego serbskiego świętego i teologa nie jest zbyt dobrze znana w Polsce. Jego dzieła dotychczas nie zostały przetłumaczone na język polski. Dobrze zatem się stało, że pod kierunkiem JE Metropolity prof. zw. dr. hab. Sawy (Hrycuniaka) została napisana pierwsza rozprawa doktorska poświęcona twórczości teologicznej św. Justyna. Jej autor – ks. Jarosław Kupryjaniuk – odbył dwuletnie studia magisterskie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Nikoli Tesli w Belgradzie w latach 2011-2013, dzięki czemu nie tylko dobrze poznał język serbski, ale również u źródła zaznajomił się z prawosławną teologią serbską.

I. Ocena merytoryczna rozprawy

Autor rozprawy podjął się zadania polegającego na „systematyzacji i całościowego ujęcia nauczania o Cerkwi w dziełach św. Justyna (Popovicia)” (s. 7). Sformułowanie tytułu rozprawy (*Eklezjologia w nauczaniu św. Justyna Popovicia*) wskazuje, że ks. Jarosław Kupryjaniuk miał świadomość, iż nie jest możliwe wyodrębnienie eklezjologii jako odrębnego traktatu teologicznego z całości nauczania św. Justyna. Z prawosławnego punktu widzenia bowiem problematyka eklezjologiczna łączy się z pozostałymi prawdami dogmatycznymi. W wyniku analizy spuścizny teologicznej św. Justyna, Autor usystematyzował Jego naukę o Cerkwi, wskazując odniesienia do Pisma Świętego, a zwłaszcza Nowego Testamentu, jak również do eklezjologiczno-soteriologicznych poglądów Świętych Ojców (por. s. 7). Tak określony cel rozprawy został rozpisany na cele szczegółowe, a mianowicie: życie Świętego, poszczególne zagadnienia eklezjologiczne (istota Cerkwi, misja Cerkwi, rola Świętego Ducha w Cerkwi, przymioty Cerkwi oraz jedność Cerkwi – ekumenizm), a także odniesienia św. Justyna do problemów świata i Cerkwi (humanizm, kwestia zwołania Soboru Panprawosławnego).

Rozprawa doktorska ks. mgr. Jarosława Kupryjaniuka składa się ze streszczenia (s. 5), summary (s. 6), wstępu z podziękowaniami (s. 7-17), trzech rozdziałów (s. 18-171), zakończenia (s. 172-178), bibliografii (s. 179-188) oraz aneksu (s. 189-240). Całokształt struktury pracy jest metodologicznie poprawny i przejrzysty. Autor przystępując do konstruowania dysertacji miał dobrze przemyślaną koncepcję swego dzieła. Potwierdzają to wprowadzenia do rozdziałów (s. 18, 49, 147-148). Kończącą częścią każdego z nich są

podsumowania, które w bardzo syntetyczny sposób przedstawiają wnioski z analizowanej problematyki (s. 48, 145-146, 170-171).

Wstęp nie budzi zastrzeżeń. Zawarte w nim zostało krótkie wprowadzenie w problematykę, określenie tezy i celu pracy (który można uznać za postawienie problemu i założenia metodologicznego), przedstawienie zastosowanych metod badawczych (historycznej, teologicznej, formalno-dogmatycznej, aksjologicznej i komparatywnej) oraz kwestii terminologicznych (słotwórstwo i neologizmy św. Justyna), omówienie źródeł, odniesień patrystycznych oraz opracowań, jak również syntetyczne przedstawienie struktury rozdziałów. Niestety we *Wstępie* zabrakło pytań problemowych, które mogłyby się pojawić w opisie poszczególnych rozdziałów.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający. Dotyczy on życia, działalności oraz kanonizacji św. Justyna. Autor dokonał periodyzacji poszczególnych Jego okresów życia (młodość, okres międzywojenny, okres II wojny światowej, okres powojenny). W rozdziale tym zostały wskazane nie tylko najważniejsze wydarzenia w jego biografii, pełnione funkcje oraz osiągnięcia, ale również relacje z wybitnymi hierarchami i teologami oraz zainteresowania naukowe św. Justyna. Ważnym tłem, umożliwiającym lepsze zrozumienie jego poglądów, jest ukazanie ówczesnej sytuacji geopolitycznej w Europie.

Rozdział drugi dotyczy bezpośrednio głównego tematu badawczego. Ks. mgr. Jarosław Kupryjaniuk przedstawia w nim najważniejsze elementy nauczania św. Justyna o Cerkwi. Istotne zagadnienia eklezjologiczne (istota, misja, przymioty Cerkwi oraz działanie Ducha Świętego w Cerkwi) zostały połączone z wątkami antropologicznymi i soteriologicznymi. W ostatnim paragrafie Autor skoncentrował się na problematyce odnoszącej się do jedności Cerkwi. Przedstawił krytyczne odniesienie św. Justyna do działań ekumenicznych podejmowanych przez Kościół rzymskokatolicki oraz Kościoły i wspólnoty protestanckie (zachodni ekumenizm) oraz koncepcję „Bogocłowieczego ekumenizmu”, który ma odniesienie do Osoby Jezusa Chrystusa i prawidłowego (czyli prawosławnego) rozumienia dogmatów i teologii Kościoła.

Rozdział trzeci został poświęcony relacji św. Justyna do problemów świata i Cerkwi. Spośród, zapewne licznych, zagadnień jakie nurtowały św. Justyna Autor wybrał dwa kluczowe, a mianowicie humanizm i zwołanie Soboru Panprawosławnego. Krytyka zachodnioeuropejskiego humanizmu oraz problemów z nim związanych była podstawą do ukazania istoty humanizmu chrześcijańskiego, nazwanego przez św. Justyna Bogohumanizmem. Interesującym wątkiem rozdziału trzeciego jest zagadnienie Soboru Panprawosławnego, który przygotowywany był przez kilkadziesiąt lat. Św. Justyn w

przygotowaniach do tego soboru dostrzegał zagrożenie dla prawosławnej soborowości. Oprócz rozległej krytyki tematów przyszłego soboru, wskazywał na problemy, jakimi należy się zająć jeśli dojdzie on do skutku (diaspora, ekumenizm, antropologia chrześcijańska).

W *Zakończeniu*, które jest podsumowującą częścią całej rozprawy, ks. mgr Jarosław Kupryjaniuk przedstawia główne wnioski z prowadzonych badań. Z całym przekonaniem dowodzi, iż „analiza i systematyzacja eklezjologii św. Justyna w niniejszej rozprawie miały za zadanie wskazanie na fenomen myśli tego świętego, który odchodząc od scholastycznego nauczania, spotykanego w podręcznikach teologii początku XX wieku, opracował zagadnienie nauki o Cerkwi na wzór Świętych Ojców, żyjących i nauczających jeszcze przed upadkiem Cesarstwa Bizantyjskiego” (s. 174). Autor słusznie zauważa, iż „teologia św. Justyna jest ściśle powiązana z życiem liturgicznym” (s. 175), a „odwoływanie się do tekstów liturgicznych, jego hymnograficzny styl pisania przypomina jedną długą modlitwę do Trójjedynego Boga” (s. 175). W duchu, postulowanej przez Georgesa Florovsky’ego, syntezy neopatrystycznej wskazuje, iż św. Justyn był „nie tylko teologiem odtwarzającym nauczanie Świętych Ojców, ale i teologiem kontynuującym ich myśli, dotykał problemów, które stały się dla niego aktualne” (s. 176). W sposobie pisania św. Justyna charakterystyczne było to, że „nie osądzał, lecz poprzez stawianie przemyślanych pytań wchodził w polemikę, dyskurs teologiczny” (s. 176). Ks. mgr Jarosław Kupryjaniuk za główne tematy badawcze obecne w dziełach św. Justyna uważa: krytykę humanizmu zachodnioeuropejskiego, przekłady tekstów liturgicznych na język serbski, pisanie podręczników teologicznych i żywotów świętych oraz hermeneutykę ksiąg Pisma Świętego, dogmatykę i filozofię tzw. Świętosawia (s. 177). Z pokorą wyznaje, że „jest świadomy, iż mimo starań nie do końca zrealizował postawione przed sobą zadanie, pomimo przeanalizowania szerokiego pola badawczego” (s. 177). Warto jednak zauważyć, iż jego praca jest pionierska w naszym kraju, bowiem dotychczas nie powstały żadne przyczynki naukowe na temat teologii św. Justyna. Stąd też zasadne jest wskazanie konieczności dalszych badań naukowych nad myślą teologiczną św. Justyna, zarówno odnoszących się do eklezjologii, jak i innych dziedzin teologicznych, a w szczególności hagiografią oraz chrześcijańskim wychowaniem i kształceniem. Interesującym polem badawczym będzie również filozofia „Svetosavlja” oraz ocena jego przekładów Pisma Świętego.

W *Aneksie* Autor przedstawił bibliografię prac św. Justyna w układzie chronologicznym. Większość tych dzieł została opatrzona krótszym lub dłuższym komentarzem. Informacje w nim zawarte dotyczą okoliczności powstania, charakteru czy przesłania danego dzieła. *Aneks* będzie pomocny dla dalszych badań nad spuścizną św. Justyna.

W trakcie czytania rozprawy ks. mgr. Jarosława Kupryjaniuka recenzent stopniowo odkrywał specyfikę teologicznego dyskursu św. Justyna. Sposób ukazania życia Świętego przez Autora w rozdziale pierwszym był bardzo pomocny w zrozumieniu eklezjologicznych wątków przedstawionych w rozdziale drugim oraz ujmowania humanizmu i kwestii zwołania Soboru Panprawosławnego w rozdziale trzecim. Dobrze zatem, że Autor rozprawy podprowadza czytelnika do zagadnień eklezjologicznych poprzez wprowadzenie biograficzne oraz odniesienia do kontekstów geopolitycznych.

W rozdziale pierwszym pojawia się informacja, że Blagoje, który w życiu zakonnym przybrał imię Justyn, od czternastego roku życia czytał trzy rozdziały Ewangelii (s. 20). W odniesieniu do tego faktu rodzi się pytanie, czy św. Justyn, na wzór św. Serafina z Sarowa, w późniejszym okresie swego życia czytał codziennie całą Ewangelię oraz czy zalecał codzienne czytanie Dobrej Nowiny kapłanom i świeckim.

Jeśli zainteresowanie twórczością Fiodora Dostojewskiego – „nauczyciela i towarzysza jego drogi” (s. 21) przyczyniło się do pogłębionych refleksji antropologiczno-egzystencjalnych św. Justyna, to czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu, w swych dziełach odnosił się również krytycznie do autora *Braci Karamazow* i dostrzegał jego osobiste zmagania i uzależnienia.

Z rozprawy wiadomo, że św. Justyn był poliglotą. Nie tylko znał, ale i porozumiewał się w wielu językach (starosłowiańskim, starogreckim, łacinie, rosyjskim, rumuńskim, nowogreckim, angielskim, niemieckim i francuskim) (s. 33-34). Skoro znał nie tylko języki starożytne, ale również i trzy najważniejsze języki europejskie (angielski, niemiecki i francuski), to czy prowadził dialog z teologami zachodnimi oraz czy w jego dziełach są obecne odniesienia do współczesnych mu teologów katolickich i protestanckich. W rozprawie pojawia się jedynie informacja, że bywali u niego: John Zizioulas (obecny metropolita Pergamonu) oraz intelektualiści serbscy (s. 39-40).

Dla teologa katolickiego zaskakującym faktem jest, że św. Justyn interpretując słowa Ewangelii według św. Mateusza 16,18: „Ty jest Piotr [czyli Skala], i na tej Skale zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne go nie przemogą” wyjaśnia, iż Kościół został zbudowany na kamieniu, skale, czyli Bogu Ojcu, Który jako jedyny zna misterium Syna i odkrywa je światu (s. 52). Katolicy egzegeci pojęcie „Skala” odnoszą do osoby Szymona Piotra. Utożsamienie „Skały” z Bogiem Ojcem wnosi nową perspektywę w pojmowaniu roli Piotra oraz prymatu papieskiego. Czy tego rodzaju interpretacja wersetu z Ewangelii według św. Mateusza jest oryginalną myślą św. Justyna, czy też jest obecna w twórczości innych teologów prawosławnych?

Kolejne pytanie recenzenta dotyczy Tertuliana, który choć zaliczany jest do najwybitniejszych pisarzy starochrześcijańskich, to nie był kanonizowany. Dlaczego więc w rozprawie Doktorant przed jego imieniem wprowadza skrót: „św.” (s. 102)?

W pracy Autor przedstawia pogląd św. Justyna, że w Kościele rzymskokatolickim „papież jest nadczłowiekiem” (s. 141). W jaki sposób św. Justyn wyjaśnia tego rodzaju tezę? Jest faktem że ideę „nadczłowieka” wprowadził do światowej literatury Fiodor Dostojewski – zwłaszcza w powieściach: *Zbrodnia i kara* (1866 r.) oraz *Bracia Karamazow* (1880 r.), a rozpowszechnił ją Fryderyk Nietzsche w traktacie filozoficznym pt. *Tako rzecze Zaratustra* (1883 r.).

II. Ocena formalna rozprawy

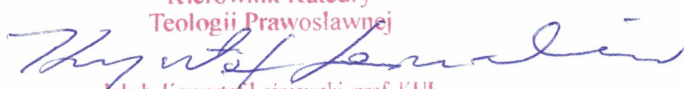
Rozprawa ks. mgr. Jarosława Kupryjaniuka jest interesującym studium analityczno-syntetycznym, napisanym zgodnie z zasadami metodologii pracy naukowej. Tok wywodów został przedstawiony w rzeczowym i precyzyjnym języku z poprawnym użyciem terminologii teologicznej. Struktura pracy została starannie zaplanowana, co poświadcza logiczność i przejrzystość spisu treści. Każdy z rozdziałów rozpoczyna się wprowadzeniem a kończy podsumowaniem, zawierającym odkrycia z analizowanych treści. Zdarzają się potknięcia stylistyczne i bardzo nieliczne literowe (por. s. 10, 15, 172, 175). Przed ewentualnym jej wydaniem w formie książkowej należałoby poddać ją opracowaniu redakcyjnemu, aby usunąć liczne powtórzenia choćby takich fraz, jak: „Dlatego też” (np. s. 71, 72, 73, 79, 83, 88, 90, 94, 96, 100, 104, 110, 114, 117, 121, 139, 140). Autor z niewiadomych przyczyn niektóre pojęcia teologiczne pisał z dużej litery, jak np. „Zbawienie” (s. 109, 114), „Prawosławie” (s. 141), „Humanizm” (s. 147), „Eklezjologia” (s. 13).

Podział bibliografii na teksty biblijne w oryginale i tłumaczeniach, źródła, opracowania, literatura patrystyczna, literatura uzupełniająca oraz netografia jest poprawny. Materiał źródłowy jest bogaty. W bibliografii zostało uwzględnionych aż sześćdziesiąt dzieł św. Justyna. Z uznaniem należy również podkreślić trud Autora, aby dotrzeć do czterdziestu czterech opracowań twórczości św. Justyna. Pewnym niedostatkiem rozprawy jest prawie całkowity brak odniesień do literatury przedmiotu, czyli twórczości teologów prawosławnych. Przedstawienie poglądów teologicznych św. Justyna w odniesieniu do szerszej perspektywy prawosławnej myśli teologicznej XIX i XX wieku z pewnością przyczyniłoby się do jeszcze lepszego ukazania zarówno Jego łączności ze Świętą Tradycją chrześcijaństwa wschodniego, jak i podkreśleniu oryginalności niektórych tez eklezjologicznych.

W podsumowaniu pragnę stwierdzić, iż rozprawa doktorska ks. mgr. Jarosława Kupryjaniuka jest pierwszym w Polsce opracowaniem eklezjologicznej myśli św. Justyna (Popowicia). Jest to zatem dzieło pionierskie, które jak można mieć nadzieję, zapoczątkuje dalsze prace nad teologiczną spuścizną wybitnego Teologa oraz Świętego, czczonego przez naród serbski. Św. Justyn jest wzorem kapłana i teologa, gdyż jego twórczość zrodzona jest z umiłowania Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób i nierozzerwalnie związana z egzystencjalnym doświadczeniem Jego obecności w życiu liturgicznym, jak również połączona jest z osobistą modlitwą połączoną ze zmaganiem duchowymi. Zaslugą recenzowanej pracy jest zarówno przybliżenie osoby św. Justyna, jak i ukazanie misterium Cerkwi jako środowiska zbawienia. Dla współczesnych chrześcijan pomocne w życiowych wyborach będzie przedstawienie niebezpieczeństw humanizmu europejskiego, które z taką ostrością i jasnością umysłu dostrzegał św. Justyn. Warto zatem, aby rozprawa ks. mgr. Jarosława Kupryjaniuka została, po uprzednich pracach redakcyjnych i uwzględnieniu najważniejszych dzieł współczesnych teologów prawosławnych, opublikowana w formie artykułów lub w całości.

III. Wniosek końcowy

Krytyczny przegląd recenzowanej rozprawy pozwala stwierdzić, że stanowi ona dojrzałą pracę badawczą, ujawniającą sprawność metodologiczną i znaczne wartości merytoryczne. Na polskim gruncie teologicznym jest to dzieło pionierskie i oryginalne. Autor rozprawy w wystarczającym stopniu zrealizował postawione przed sobą zadanie, wykazując się znajomością eklezjologii prawosławnej. Z tych też powodów, z całym przekonaniem, stwierdzam, iż rozprawa ks. mgr. Jarosława Kupryjaniuka spełnia wymogi stawiane tego rodzaju pracom naukowym i stawiam wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego.

Kierownik Katedry
Teologii Prawosławnej

dr hab. Krzysztof Leśmiewski, prof. KUL

Wydział Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Lublin, 17 marca 2018 r.